

گزارشی از نسخ خطی نهج البلاغه موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی

دست‌نوشته‌های کهن از کلام امیر (ع)

قدیمی‌ترین نسخه نهج البلاغه در ایران

سیدرضی را از اشعر شعری زمان خود دانسته‌اند به همین دلیل وی در متون دینی به جنبه‌های بلاغی کلام توجه بیشتری داشت و در میان سخنان امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز آنها را جمع‌آوری کرده است که جنبه بلاغی برجسته‌ای داشته‌اند و به همین جهت نام کتاب را نهج البلاغه نهاده است. توجه به جنبه‌های بلاغی باعث شده تاسیدرضی دغدغه‌چندانی نسبت به اسناد تاریخی این سخنان نداشته باشد. اما نهج البلاغه در میان اندیشمندان جهان اسلام از چنان اهمیتی برخوردار بوده است، که همانند بسیاری از کتب معتبر و مستند تاریخی مورد استنساخ قرار گرفته و نسل به نسل تا به امروز منتقل شده است. در ایران نیز بیش از هفتاد نسخه نفیس از نهج البلاغه شناسایی و معرفی شده که تعداد قابل توجهی از آنها یعنی حدود سی نسخه از آنها در گنجینه کتب خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نگهداری می‌شود. آنچه در ادامه می‌خوانید گزارشی از نسخ قدیمی نهج البلاغه این کتابخانه می‌باشد.

دکتر محمد مهدی جعفری اکثر اوقات علمی خویش را به مطالعه درباره نهج البلاغه و بررسی اسناد و مدارک این کتاب گذرانده است و بیان نامه دکترایش نیز تصحیح نسخه‌های از نهج البلاغه متعلق به قرن دهم هجری بوده است. نظری وی را درباره قدیمی‌ترین نسخه نهج البلاغه موجود در ایران جویا شدیم. وی در این باره گفت: «نسخه‌ای از نهج البلاغه در کتابخانه آیت الله مرعشی موجود است که به صورت عکسی نیز چاپ شده است. در این نسخه، تاریخ کتابت ذکر شده است. رقم صدگان آن (۴) است. رقم یکان نیز (۹) است. ولی رقم دهگان آن چندان خوانا نیست. یا ۶ است یا (۹). اما به هر حال یا متعلق به سال ۴۶۹ هجری قمری است یا سال ۴۹۹. که به نظرم قدیمی‌ترین نسخه نهج البلاغه است.

اگرچه نسخه دیگری هم سالها پیش توسط مرحوم حسن سعید (چهلستونی) چاپ شده است. مرحوم چهلستونی مدعی بود که این نسخه را از کتابخانه شخصی آقای بصیری در شیراز یافته است. او معتقد بود این نسخه به سال ۴۲۰ هجری تعلق دارد. اما خط‌شناسان این ادعا را تأیید نکرده‌اند. اما نسخه موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی مورد تأیید است و خطاط نیز معلوم است.»

گفتنی است در فهرستی که سیداحمد حسینی اشکوری براساس تحقیق مرحوم علامه عبدالعزیز طباطبایی تهیه کرده است، نسخه موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی به سال ۴۶۹ هجری در صدر قرار گرفته است. کتاب گرانسنگ نهج البلاغه، اثر دانشمند برجسته شیعی در سده پنجم هجری، و محمدبن حسین موسوی، معروف به سیدرضی (متوفی ۴۰۶ ق) یکی از مشهورترین کتابهای اسلامی است که آن را اخ القرآن نیز نامیده‌اند. این اثر دربرگیرنده‌منتخبی از خطبه‌ها، نامه‌ها و سخنان حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) است که دارای مطالب متنوع در موضوعات گوناگون است. عده‌ای آن را در ردیف کتابهای حدیث ثبت کرده‌اند و برخی در شمار کتب اخلاق و مواعظ، و بعضی در ردیف کتابهای ادبی، و دسته‌ای هم آن را از جمله کتابهای حکمت و کلام دانسته‌اند. البته همه نظریه‌ها را می‌توان صحیح دانست، چه این کتاب مجموعه‌ای از مطالب مختلف و دریایی از علوم و معارف است که هیچ‌کس نمی‌تواند از آن بی‌بهره باشد.

تاکنون این اثر ارزشمند، به چندین زبان ترجمه و چاپ شده، و نیز بیش از ۱۵۰ شرح شناخته شده، به فارسی و عربی، بر آن نوشته‌اند، که تعدادی از آنها چاپ و منتشر گردیده است. نسخه‌های بسیار کهن و نفیسی از این اثر جاودانه در کتابخانه‌های مختلف عمومی و خصوصی داخل و خارج کشور وجود دارد که در هیچ‌یک از آنها، به تعدادی که در کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود است، وجود ندارد.

اینک به معرفی ۲۵ نسخه بسیار نفیس و کهن از کتاب نهج البلاغه - که در این کتابخانه وجود دارد - می‌پردازیم. یادآور می‌شود که نسخه‌های نفیس دیگری در کتابخانه آیت الله مرعشی وجود دارد، که کهن و قدیمی نیستند، لکن از لحاظ تصحیح و مقابله و دستخط علما و دانشمندان، از اهمیت ویژه

برخوردارند که ما در پایان به معرفی اجمالی آنها بسنده می‌کنیم.

۱. نوع خط: نسخ مُعرب

کاتب: حسین فرزند حسن فرزند حسین مؤدب

تاریخ کتابت: ذی‌قعدة سال ۴۶۹ ق

عنوانها و نشانیها: مشکى درشت

تعداد برگ: ۱۷۱ تعداد سطر: ۲۱

نوع جلد: تیماج مشکى ضربى یا ترنج ولچک ترنج

اندازه متن کتاب: $۱۳ \frac{۱}{۴} \times ۹ \frac{۱}{۴}$ سانتیمتر

اندازه جلد: $۲۶ \frac{۱}{۴} \times ۱۲ \frac{۱}{۴}$ سانتیمتر

شماره ثبت: ۳۸۲۷ نوع کاغذ: خانباغ

آغاز: «حمدالله الذی جعل الحمد ثمناً لنعمائه، و معاداً من بلائه، و وسیلاً الی

چنانه، و وسیلاً لزیاده احسانه ...»

انجام: «وهذا حین انتهای الغایة الی قطع المختار من کلام امیرالمؤمنین

علیه السلام ...»

در حاشیه تصحیح شده، و حاشیه نویسی اندکی دارد. هشت برگ آغاز نسخه، نونویس شده، و روی برگ آغاز و چند موضع دیگر، مهر سید علی الموسوی والراجی زین العابدین بن علی الموسوی آمده است. در پایان جزء اول نسخه، نشانی قرائتی است از محمد، فرزند بندار، بدین عبارت: «قرأ علیّ هذا الجزء شیخی الفقیه الاصلح، ابو عبدالله الحسینی رعاه الله، و کتب محمد بن علی بن احمد بن بندار بخطه فی جمادی آخره سنة تسع و تسعين و اربعمأة هجرية عظم الله یمنها بمنه». از این عبارت برمی‌آید که ابن المؤدب، کاتب نسخه، استاد ابن بندار بوده است و معمولاً در آن سده‌ها، استاد، کتاب را برای شاگرد خود می‌خوانده، و این یکی از راههای اجازات نقل حدیث بوده است. شرح حال ابن مؤدب در چند موضع از جلد دوم کتاب ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، تألیف مولی عبدالله افندی اصفهانی، در هفت جلد، از انتشارات این کتابخانه، آمده است.

همچنین در طبقات اعلام الشیعة، ص ۶۱ و الثقات العیون، ص ۷۱ و اعیان الشیعة، ج ۵، ص ۴۷۳ و ۴۷۷ و ج ۶، ص ۱۳۹ آمده است، بدین عبارت: «ابو عبدالله الحسین بن الحسن بن الحسن بن المؤدب الفقیه، من الاعلام المقاربین لعصر الرضی و المرتضی، و هو من علماء الشیعة، و قد اُجازه تلمیذ الشیخ محمد بن علی بن احمد بن بندار روایة نهج البلاغه باجازه ...» که عبارت آن همان است که از ابن بندار نقل شد. ناگفته نماند که این نسخه همان نسخه‌ای است که افندی در کتاب ریاض العلماء از آن نام می‌برد و در کتابخانه شخصی او موجود بوده و هم‌اکنون در این کتابخانه نگهداری می‌شود. تاریخ کتابت این نسخه، دقیقاً سال ۴۶۹ ق است؛ لکن بعضی احتمال داده‌اند که سال ۴۹۹ ق باشد، و این تاریخ با حروف کتابت نسخه مغایر است.

این نسخه از نظر قدمت تاریخ کتابت، و نیز کاتب نسخه، که از دانشمندان مشهور سده پنجم هجری است، بسیار نفیس و چنین نسخه‌ای با این قدمت و کتابت و نفاست در هیچ کتابخانه‌ای وجود ندارد.

۲. نوع خط: نسخ مُعرب

تاریخ کتابت: اوایل سده ششم هجری

عنوانها و نشانیها: ثلث مشکى درشت

تعداد برگ: ۱۰۹ تعداد سطر: ۱۱

نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی از سده هفتم هجری

اندازه متن کتاب: ۱۹ × ۱۱ سانتیمتر

اندازه جلد: ۲۴ × ۱۶ سانتیمتر

شماره ثبت: ۲۳۱۰

نسخه در حاشیه تصحیح شده است. روی برگ آغاز نسخه اجازه‌ای است به خط مصنّف، فرزند حسن فرزند حسین که برای ابوالمظفر محمد، فرزند زین العابدین ابی‌العر احمد، فرزند جلال‌الدین ابوالمظفر محمد، فرزند عبیدالله، فرزند جعفر در رجب سال ۵۲۹ ق نوشته شده است. در یک برگ، قبل از برگ آغاز نسخه، تملک علاءالدین شعار و نجم‌الدین فرزند محمد، حلّی حنفی انصاری معروف به ابن‌الحلقا، و احمد، فرزند احمد هاشمی، در هشتم جمادی الاول سال ۷۰۵ ق، و نیز تملک‌های، فرزند ابراهیم، فرزند علی، فرزند محمد، فرزند علی، فرزند فرج، و همچنین درویش علی فرزند علاءالدین شعار آمده است. این نسخه نیز از نظر قدمت تاریخ کتابت، بسیار نفیس و فوق‌العاده اهمیت دارد، و شامل خطبه‌های کتاب تا جمله «و من کلام له علیه السلام فی معنی طلحة والزبیر» است.

۳. نوع خط: نسخ مُعرب درشت ممتاز

تاریخ کتابت: اوایل سده ششم هجری

عنوانها و نشانیها: مشکی درشت

تعداد برگ: ۱۳۵ تعداد سطر: ۱۳

نوع جلد: تیماج زرد، عطف تیماج، قهوه‌ای سوخته

اندازه متن کتاب: ۱۸ × ۱۰ سانتیمتر

اندازه جلد: ۲۴ × ۱۵ سانتیمتر

شماره ثبت: ۲۵۷۳ نوع کاغذ: خانبالغ

برگ آغاز نسخه افتاده و شامل جزء اول کتاب است. این نسخه از لحاظ قدمت تاریخ کتابت فوق‌العاده اهمیت دارد. از لحاظ خط نیز بسیار ممتاز، و اوج هنر خطاطی در اوایل سده ششم هجری است.

۴. نوع خط: نسخ مُعرب

تاریخ کتابت: سده ششم هجری

عنوانها و نشانیها: سنگرف و مشکی درشت و سبیز

تعداد برگ: ۳۱۱ تعداد سطر: ۱۲

نوع جلد: تیماج قهوه‌ای

اندازه متن کتاب: ۱۳ × ۱۱ سانتیمتر

اندازه جلد: ۲۱ × ۱۷ سانتیمتر

شماره ثبت: ۱۵۴

نسخه دارای حاشیه نویسی است. روی برگ آغاز، نام کتاب و مؤلف، با خط ثلث با سنگرف و چند بیت در مدح کتاب آمده است. و نیز پشت برگ آغاز، در میانه، نقش رنگین و نیز در برگ دوم در میانه، نقش رنگین دیگری آمده که متأسفانه رطوبت دیده و فرسوده شده است. در حواشی ابیاتی در مدح کتاب و نیز تملک‌هایی از حسین فرزند حیدر حسینی کرکی، و محمد شریف، فرزند شمس‌الدین محمد آمده است.

برگ ۲۲ و انجام نسخه، تونویس شده است. روی برگ پایان، تاریخ ولادت احمد شریف حسینی، فرزند شمس‌الدین محمد، مدعو به جان بابا، در روز پنجشنبه ۲۳ رمضان سال ۹۳۹ ق آمده است. دستخط مبارک مرحوم آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در برگ قبل از آغاز نسخه چنین آمده است: «کتاب نهج البلاغه من کلام مولانا الامام امیرالمؤمنین - روحی له الفداء - والنسخه هذه نفیسة جداً من کتابات المائة السادسة، و فی حواشیها کلمات و تعالیک متخذة منقولة من شرح البیهقی و الکیدری و شرح العلامة السید فضل الله الحسنی الراوندی و غیرهم، و فی بعض مواضعه... بالذهب المحلول، و بالجملة هی من تراث السالفین، فلیغتنم قدرها، حرره العبد الکئیب شهاب‌الدین الحسنی المرعشی

النجفی، ۱۳۸۰ ق.»

۵. نوع خط: نسخ مُعرب

تاریخ کتابت: اوایل سده ششم هجری

عنوانها و نشانیها: مشکی درشت

تعداد برگ: ۶۵ تعداد سطر: ۱۷

نوع جلد: گالینگور قهوه‌ای، عطف تیماج نیز قهوه‌ای

اندازه متن کتاب: ۱۶ × ۱۲ سانتیمتر

اندازه جلد: ۱۹ × ۱۵ سانتیمتر

شماره ثبت: ۴۹۱۸

برگهای این نسخه پراکنده و فرسوده است، و تاحدودی مرمت شده است. آغاز و انجام آن افتاده است.

۶. نوع خط: نسخ مُعرب

تاریخ کتابت: سده ششم هجری

عنوانها و نشانیها: مشکی درشت

تعداد برگ: ۱۸ تعداد سطر: ۱۷

نوع جلد: گالینگور قهوه‌ای، عطف تیماج نیز قهوه‌ای

اندازه متن کتاب: ۱۶ × ۱۲ سانتیمتر

اندازه جلد: ۱۹ × ۱۵ سانتیمتر

شماره ثبت: ۵۸۶۹ نوع کاغذ: خانبالغ

برگهایی از این نسخه افتاده است و پراکندهی بسیار دارد و آغاز و انجام آن افتاده است.

۷. نوع خط: نسخ

کاتب: قوام الاسلام ابواسحاق اسماعیل، فرزند یعقوب، فرزند جندی

تاریخ کتابت: اوایل ذی قعدة سال ۶۴۹ ق

عنوانها و نشانیها: مشکی درشت تر از متن، فاصله‌ها، نقطه سنگرف

تعداد برگ: ۲۲۱ تعداد سطر: ۱۵

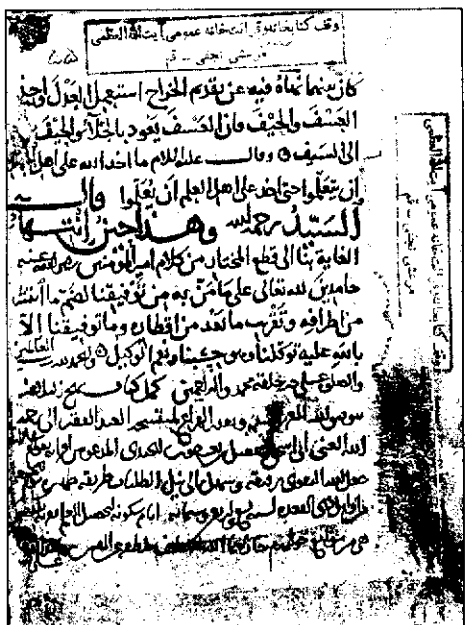
نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی یا ترنج، عطف شیرازه

اندازه متن کتاب: ۱۳ × ۹ سانتیمتر

اندازه جلد: ۱۷ × ۱۴ سانتیمتر

شماره ثبت: ۵۵ نوع کاغذ: سمرقندی

کاتب نسخه، یکی از شارحان نهج البلاغه است. حاشیه نویسی مختصر دارد. برگ آغاز و برگهای ۹۶ و ۱۰۵ - ۱۰۸ نسخه، تونویس شده است. برگها پراکندهی دارد. روی برگ آغاز، تملک خلیل مدرّس عبدالعظیم در ۲۹ شعبان سال ۱۰۳۹ ق، و شاگرد او محمد کاظم الموتی آمده است. دارای مهر مربع «اللهم صلّ علی محمد و آل محمد»، و مهر مربع دیگری که خوانا نیست. همچنین تملک ملا کریم، فرزند ملاحسن، در پایان نسخه آمده است. اسامی ائمه اطهار (ع) و القاب آنان، در یک برگ، در پایان نسخه آمده است. این نسخه نیز یکی از نفیس ترین نسخه‌های موجود نهج البلاغه به شمار می آید. دستخط مبارک بنیانگذار و مؤسس کتابخانه، حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در چهار برگ قبل از آغاز نسخه آمده است که اشعاری رابه عربی در مدح نهج البلاغه از شرح نهج البلاغه کیدری، موسوم به حدائق الحقائق و نیز از شرح عبدالرحمان، فرزند عتایقی، و اشعار دیگری از ابویوسف یعقوب، فرزند احمد نیشابوری، و شیخ حسن فرزند فادار قمی، مرقوم داشته‌اند.

۸. نوع خط: نسخ مُعرب
تاریخ کتابت: سده هفتم قمری
عنوانها و نشانیها: مشکی درشت
تعداد برگ: ۱۸۸ تعداد سطر: مختلف: ۲۰ تا ۲۳
نوع جلد: گالینگور قهوه‌ای
اندازه متن کتاب: ۱۵ × ۱۰ سانتیمتر
اندازه جلد: ۱۹ × ۱۳ سانتیمتر
شماره ثبت: ۵۶۹۰
نسخه در حاشیه تصحیح شده است. روی برگ آغاز، اجازه‌ای است که یحیی، فرزند سعید، برای عزالدین حسن، فرزند علی، فرزند محمد، فرزند علی، معروف به ابن الایزحی در ۲۷ شعبان سال ۶۵۵ قمری با دستخط مبارک خود نوشته است. همچنین روی برگ دوم، قبل از آغاز، اجازه دیگری است که ابوالفضل راوندی برای علاءالدین علی، فرزند یوسف، فرزند حسن، به خط مبارک خود نوشته است. تملک محمد، فرزند سلیمان، در ششم شوال سال ۷۹۹ قمری در کنار آن آمده، و نیز در برگ بعد، استاد قطب راوندی به کتاب و اجازه وی به زین الدین ابوجعفر محمد، فرزند عبدالحمید، فرزند محمداً آمده است. این نسخه نیز یکی از نفیستین نسخه‌های موجود نهج البلاغه است. چهارده برگ از پایان، و چند برگ دیگر در میانه، در رجب سال ۱۰۴۱ قمری به خط محمدباقر واعظ تونویس شده است. در برگ قبل از آغاز، اشعاری به عربی، در مدح کتاب نهج البلاغه آمده است.
۹. نوع خط: نسخ مُعرب
کاتب: حسن، فرزند مهدی علوی حسنی املی بهلوی
تاریخ کتابت: نیمه ربیع الاول سال ۶۷۷ قمری
عنوانها و نشانیها: شنگرف
تعداد برگ: ۱۹۷ تعداد سطر: ۱۷
نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضریبی، عطف تیماج مشکی
اندازه متن کتاب: ۱۷ × ۱۰ سانتیمتر
اندازه جلد: ۲۵ × ۱۶ سانتیمتر
شماره ثبت: ۳۹۹۴
نسخه اندکی رطوبت دیده و فرسوده شده است. نیمه اول آن تصحیح شده، و در حاشیه علامت مقابله دارد. برگ آغاز افتاده است.
۱۰. نوع خط: نسخ درشت
کاتب: محمد فرزند ابوالمکارم
تاریخ کتابت: سال ۶۸۰ قمری
عنوانها و نشانیها: شنگرف درشت یا سبز
تعداد برگ: ۲۱۴ تعداد سطر: ۱۳
نوع جلد: تیماج مشکی ضریبی، با ترنج، و لچک ترنج خردلی
اندازه متن کتاب: ۲۱ × ۱۶ سانتیمتر
اندازه جلد: ۲۵ × ۲۴ سانتیمتر
شماره ثبت: ۸۶۶۵
در فاصله‌های مطالب کتاب، دایره‌های شنگرف و طلا آمده و برگها مجدول به شنگرف است. برگ آغاز دو صفحه با نقوش بسیار زیبا از طلای ناب و شنگرف

- آرایش داده شده، و پشت برگ آغاز، در میانه، دایره زرین با آب طلای ناب و سفیدآب، و نیز در چهار گوشه، چهار دایره رنگین کوچک بسیار نفیس ترسیم شده که نسخه را از نظر هنری با اهمیت ساخته است.
۱۱. نوع خط: نسخ مُعرب
تاریخ کتابت: یکشنبه غره شعبان سال ۶۹۸ قمری
عنوانها و نشانیها: شنگرف یا مشکی درشت
تعداد برگ: ۱۴۰ تعداد سطر: مختلف: ۱۲ تا ۱۴
نوع جلد: تیماج قهوه‌ای
اندازه متن کتاب: ۱۰ × ۸ سانتیمتر
اندازه جلد: ۱۷ × ۱۲ سانتیمتر
شماره ثبت: ۶۸۵۱
آغاز نسخه افتاده است، و برگها پراکنده دارد. کتابت نسخه در پایان جزء اول آمده است. در حاشیه تصحیح شده، و حاشیه نویسی بسیار دارد. تعدادی از برگهای نسخه در سده نهم هجری تونویس شده است. کتابت ۲۸ برگ پایانی نسخه از سده ششم هجری است. برگ پایانی نسخه افتاده است. این نسخه در سه تاریخ متفاوت، و سه نوع خط، کتابت شده است.
۱۲. نوع خط: نسخ
تاریخ کتابت: سده هفتم هجری
عنوانها و نشانیها: شنگرف
تعداد برگ: ۱۶۶ تعداد سطر: مختلف: ۱۷ تا ۲۱
نوع جلد: گالینگور، عطف تیماج، قهوه‌ای
اندازه متن کتاب: ۱۷ × ۱۱ سانتیمتر
اندازه جلد: ۲۲ × ۱۵ سانتیمتر
شماره ثبت: ۴۷۴۵
پاره‌ای از برگهای پایانی نسخه، بعد از تاریخ کتابت، و به خط کاتب دیگر نوشته شده است. برگهای پایانی تونویس شده است. برگ آغاز افتاده است.
۱۳. نوع خط: نسخ مُعرب
تاریخ کتابت: اوایل سده هفتم هجری
عنوانها و نشانیها: شنگرف و مشکی درشت
تعداد برگ: ۷۸ تعداد سطر: ۱۴
نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضریبی، با ترنج
اندازه متن کتاب: ۱۴ × ۱۲ سانتیمتر
اندازه جلد: ۲۰ × ۱۶ سانتیمتر
شماره ثبت: ۱۰۴۷۱
نسخه در حاشیه تصحیح شده است و اندکی حاشیه نویسی دارد، و شامل برگهایی از باب اول و دوم کتاب است. برگها پراکنده دارد. آغاز و انجام آن افتاده است.
۱۴. نوع خط: نسخ و ثلث
تاریخ کتابت: اواخر سده هفتم هجری
عنوانها و نشانیها: مشکی درشت
تعداد برگ: ۳۱۰ تعداد سطر: ۱۱
نوع جلد: تیماج خردلی، با ترنج
اندازه متن کتاب: ۲۵ × ۱۷ سانتیمتر
اندازه جلد: ۳۵ × ۲۵ سانتیمتر
شماره ثبت: ۱۱۲۰۸ نوع کاغذ: خانبالغ
نسخه تصحیح شده است و در حواشی علامت مقابله دارد. کمی رطوبت دیده و فرسوده شده است. وقفنامه نسخه، در آغاز جزء دوم کتاب، از فرزند محمدهاشم محمد مقیم یا مهر «العبد المذنب محمد مقیم» آمده است. نام کتاب را به رسم مکتب بغداد در شمس و تذهیب طلا و لاجورد آورده‌اند، نسخه بسیار

نقیسی است. مجدول با آب طلائی ناب، و خط نسخ بسیار زیبا.

۱۵. نوع خط: نسخ

تاریخ کتابت: سده هفتم هجری

عنوانها و نشانیها: شنگرف و سبز و مشکی و طلا، با خط ثلث درشت

تعداد برگ: ۱۹۸ تعداد سطر: ۲۲

نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی، با ترنج

اندازه متن کتاب: ۱۶ × ۸ سانتیمتر

اندازه جلد: ۲۲ × ۱۱ سانتیمتر

شماره ثبت: ۳۶۷۰

در فواصل ابواب نسخه، صفحاتی از طره بانقوش مختلف از سفیداب و آب طلاست، و فواصل کلمه‌ها با دایره‌های زرین طلا پر شده است. مختصری حاشیه نویسی دارد. قبل از آغاز و بعد از پایان نسخه، چند برگ، شامل رساله‌های کوچکی به عربی آمده است. چند رساله کوچک، قبل و بعد از این نسخه، با همان کتابت آمده است؛ از جمله: ۱. التفاسیر المرتضویه، شامل روایاتی از اهل سنت، به عربی؛ ۲. مناجات امیرالمؤمنین (ع)؛ ۳. نثر اللالی؛ ۴. الوصایا لابنه امیرالمؤمنین الحسن بن علی؛ ۵. المعشرات؛ ۶. اشعار مختلف عربی.

۱۶. نوع خط: نسخ و ثلث و نستعلیق

تاریخ کتابت: اواخر سده هفتم هجری

عنوانها و نشانیها: مشکی درشت

تعداد برگ: ۱۷۹ تعداد سطر: ۱۵

نوع جلد: تیماج خردلی ضربی، با ترنج ولچک ترنج

اندازه متن کتاب: ۲۲ × ۱۵ سانتیمتر

اندازه جلد: ۲۱ × ۱۳ سانتیمتر

شماره ثبت: ۵۸۵۰ نوع کاغذ: سمرقندی

نسخه بسیار نفیسی است. خط متن با نسخ زیبا، از سده هفتم هجری، و عنوانها با ثلث مغرب و زیر نویس فارسی با شنگرف و خط نستعلیق بسیار زیبا، از اواخر سده نهم هجری. خط متن این نسخه، نمونه گویایی از تکامل خط نسخ در سده هفتم هجری است.

دستخط مبارک مؤسس و بنیانگذار کتابخانه، در پشت برگ آغاز چنین آمده است: «نهج البلاغه و اکثرها من الخطوط المائة السابعة». دو مهر بیضی در همین برگ آمده، که قابل خواندن نیست. ۲۹ برگ از آغاز و یک برگ از انجام نسخه نونویس شده است.

۱۷. نوع خط: نسخ

کاتب: حاج محمد، فرزند محمد، فرزند علی رشیدالدین

تاریخ کتابت: سه شنبه، یازدهم ربیع سال ۷۰۲ ق

عنوانها و نشانیها: شنگرف

تعداد برگ: ۲۷۲ تعداد سطر: ۱۵

نوع جلد: تیماج عسلی ضربی، با ترنج

اندازه متن کتاب: ۱۶ × ۶ سانتیمتر

اندازه جلد: ۱۴ × ۱۰ سانتیمتر

شماره ثبت: ۱۱۴۷۲

نسخه در حاشیه تصحیح شده و اندکی حاشیه نویسی دارد. برگهایی از آغاز و انجام آن افتاده است. کتابت نسخه در برگ ۱۶۹ آمده است. این نسخه نفیس از لحاظ قطع، کوچکترین نسخه نفیس نهج البلاغه در این کتابخانه است، که اصطلاحاً آن را جیبی نامیده‌اند. معمولاً علما و دانشمندان گذشته، در سفرها که با چهار پایان تردد می کردند، با خود نسخه‌های کوچکی حمل می کردند که از لحاظ حجم، کوچک، و بتوانند آن را به راحتی مطالعه کنند.

۱۸. نوع خط: نسخ مغرب

کاتب: احمد، فرزند محمد، فرزند جعفر، فرزند احمد، معروف به ربان

تاریخ کتابت: ششم رمضان سال ۷۰۳ ق

عنوانها و نشانیها: مشکی درشت

تعداد برگ: ۲۱۳ تعداد سطر: ۱۷

نوع جلد: گالینگور، عطف، و لبه برگردان با تیماج

قهوه‌ای

اندازه متن کتاب: ۱۷ × ۱۱ سانتیمتر

اندازه جلد: ۲۲ × ۱۵ سانتیمتر

شماره ثبت: ۳۷۴۱ محل کتابت: جزیره

اوال بحرین

در انجام این نسخه، گفته‌هایی کوتاه از کلمات حضرت امیرالمؤمنین (ع) در دو برگ آمده، که کاتب نسخه می گوید در عهد مصنف بر کتاب افزوده شده است. کاتب، این نسخه را از روی نسخه شمس الدین محمد، فرزند خزعل - که آن نسخه نیز از روی نسخه مقابله شده با نسخه‌های سکون نوشته شده - کتابت کرده است. نسخه دارای اندکی حاشیه نویسی است. برگ هفتم نونویس شده است. روی برگ آغاز مطالبی نوشته شده که فرسوده شده، و قابل خواندن نیست.

۱۹. نوع خط: نسخ مغرب

تاریخ کتابت: نوزدهم ربیع الاول سال ۷۰۷ ق

عنوانها و نشانیها: طلا و لاجورد

تعداد برگ: ۶۰۹ تعداد سطر: ۱۷

نوع جلد: تیماج قرمز ضربی و طلاکوب

اندازه متن کتاب: ۱۷ × ۱۲ سانتیمتر

اندازه جلد: ۲۴ × ۱۴ سانتیمتر

شماره ثبت: ۴۴۶۰

این نسخه را محمد مؤمن، فرزند اسماعیل، در روز یکشنبه از ماه جمادی الاخر سال ۱۰۶۷ ق مقابله و تصحیح کرده است. پاره‌ای از برگها مرمت شده است. نسخه، مجدول به طلا و مرکب و لاجورد است. اندکی هم حاشیه نویسی دارد.

۲۰. نوع خط: نسخ مغرب زیبا

کاتب: حسن، فرزند محمد، فرزند ابوالحسن اوی

تاریخ کتابت: چهارشنبه، بیستم ربیع الاول سال ۷۰۸ ق

عنوانها و نشانیها: شنگرف و مشکی درشت

تعداد برگ: ۱۵۷ تعداد سطر: ۱۷

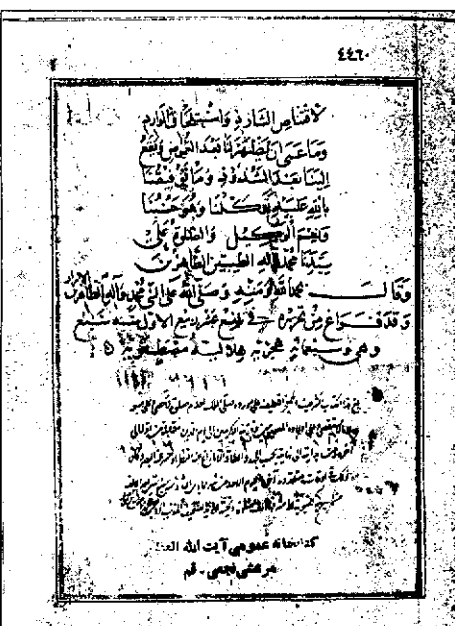
نوع جلد: تیماج قرمز ضربی، با ترنج و لچک ترنج زیبا

اندازه متن کتاب: ۲۱ × ۱۶ سانتیمتر

اندازه جلد: ۲۱ × ۲۲ سانتیمتر

شماره ثبت: ۴۵۵۶/۱ محل کتابت: ساوه

روی برگ آغاز نسخه، تملکی به تاریخ ۸۱۰ ق، و تملک دیگری از ضیاءالدین محمد، فرزند قطب‌الدین محمد، فرزند نظام‌الدین علی، فرزند رکن‌الدین مسعود طبیب شیرازی، با مهر دایره‌ای «وکان الله علیماً حکیماً». و نیز تملک مسعود فرزند احمد کاشانی در سال ۱۲۴۰ ق در اصفهان آمده است. این نسخه تصحیح شده و علامت مقابله به مبلغ ده تومان خریداری کرده است. این نسخه تصحیح شده و علامت مقابله دارد. کاتب نسخه از اهالی روستای اوه، در نزدیکی شهرستان ساوه است، که در قدیم شهر آبادی بوده و دانشمندان بسیاری در آن نشو و نما کرده‌اند؛ از جمله، ابوالفتح احمد، فرزند ابوعبداللله بلکو، فرزند ابوطالب آبی و یا اوی است که از شاگردان علامه، حلّی در سده هشتم هجری بوده است.

۲۱. نوع خط: نسخ مُعرب

تاریخ کتابت: اوایل سده هشتم هجری

عنوانها و نشانیها: ثلث مشکی درشت

تعداد برگ: ۵۸ تعداد سطر: ۳۴

نوع جلد: تیماج قرمز ضربی، با ترنج و سرترنج

اندازه متن کتاب: $\frac{1}{4} \times 18$ سانتیمتراندازه جلد: $24 \times \frac{1}{4}$ سانتیمتر

شماره ثبت: ۵۷۰۵

نسخه در حاشیه تصحیح شده، و حاشیه نویسی دارد. روی برگ آغاز، اجازه‌ای است که به علت فرسودگی مشخص نیست. در برگ پایانی، دستخط ابوالحسین عبدالرحیم، فرزند دویز، فرزند حسین، فرزند عبدالرحیم، فرزند سیف، فرزند حسن دیلمی، در رجب سال ۷۷۷ ق آمده که نسخه را نزد محی السنه مجدالدین ابوالفضل عبدالله، فرزند محمود، فرزند مودود، فرزند محمود فرزند بلدجی موصلی خوانده است.

پشت برگ پایانی نیز تملک کمال‌الدین، فرزند شهاب‌الدین ساوی و فرزندش، به سال ۹۶۶ ق آمده است. نسخه رطوبت دیده و فرسوده شده است.

۲۲. نوع خط: نسخ مُعرب

تاریخ کتابت: سده هشتم هجری

عنوانها و نشانیها: مشکی ضربی، با ترنج

تعداد برگ: ۶۴ تعداد سطر: ۱۵

نوع جلد: تیماج مشکی ضربی، با ترنج

اندازه متن کتاب: $\frac{1}{4} \times 13$ سانتیمتراندازه جلد: $18 \times \frac{1}{4}$ سانتیمتر

شماره ثبت: ۳۳۴۱

برگهای آغاز و انجام این نسخه افتاده است. این نسخه رطوبت دیده و فرسوده شده و آن‌گاه در کتابخانه آیت الله مرعشی مرمت گردیده است.

۲۳. نوع خط: نسخ مُعرب

کاتب: علی، فرزند عبدالله استادای ایرانی

تاریخ کتابت: دوشنبه، پنجم ربیع الاول سال ۸۰۶ ق

عنوانها و نشانیها: سنگرف یا مشکی با سنگرف

تعداد برگ: ۱۷۴ تعداد سطر: ۱۹

نوع جلد: برون، تیماج قهوه‌ای، درون، تیماج قرمز با لبه برگردان

اندازه متن کتاب: $\frac{1}{4} \times 17$ سانتیمتراندازه جلد: $25 \times \frac{1}{4}$ سانتیمتر

شماره ثبت: ۵۲۰۱ محل کتابت: امل

طبرستان

نسخه در حاشیه تصحیح شده و اندکی حاشیه نویسی دارد. در برگهای قبل از نسخه، تملک گنجعلی، با مهر بیضی «ورفعناه مکاناً علیاً»، و نیز روی برگ آغاز، تملک مظفر علی آمده است، و قفنامه‌ای در پشت برگ آغاز چنین آمده است: «وقف عام بر مؤمنان اثنی عشری، کثر الله امثالهم، و به شرح وقفنامه‌ی از کتب وقفی آقا محمدعلی انبار این نهج البلاغه خط میرزا علیرضا رانیز وقف نمود در سنه ۲۳ شهر رمضان ۱۱۰۳ و صیغه گفته شد.» کاتب نسخه را برای خودش کتابت نموده است. قبل از آغاز، دو برگ مطالب متفرقه نوشته شده است.

۲۴. نوع خط: نسخ مُعرب و ترجمه نستعلیق

کاتب: محمد، فرزند سلطان حافظ

تاریخ کتابت: پنجشنبه، رمضان سال ۸۹۱ ق

عنوانها و نشانیها: سنگرف

تعداد برگ: ۱۵۵ تعداد سطر: ۱۳

نوع جلد: تیماج قرمز

اندازه متن کتاب: 16×16 سانتیمتراندازه جلد: 25×36 سانتیمتر

شماره ثبت: ۸۲۶۱

روی برگ آغاز، تملک حسن، فرزند عبدالغنی، به سال ۱۱۴۵ ق و مهر بیضی «ظنی بالله حسن» و تملک حسین، فرزند عبدالغنی حسینی، و مهر مربع «العبد محمد حسین الحسینی» آمده است. دستخط مؤسس و بنیانگذار کتابخانه نیز در پشت برگ اول نسخه آمده است.

۲۵. نوع خط: نسخ، عنوانها ثلث

تاریخ کتابت: اوایل سده نهم هجری
عنوانها و نشانیها: سنگرف
تعداد برگ: ۴۹۶ تعداد سطر: ۹

نوع جلد: ساغری فرسوده مشکی ضربی؛ با تریج، عطف تیماج، قهوه‌ای روشن
اندازه متن کتاب: $16 \frac{1}{4} \times 10 \frac{1}{4}$ سانتیمتر
اندازه جلد: $24 \frac{1}{4} \times 16 \frac{1}{4}$ سانتیمتر
شماره ثبت: ۱۱۱۷۳ نوع کاغذ: خانبالغ

نسخه اندکی حاشیه نویسی دارد. برگها مجدول به طلا و مرکب و دارای سرلوح زیبا از طلا و لاجورد است. چند مهر دایره‌ای در آغاز نسخه آمده است. خط این نسخه، نمونه‌ای از خطوط اواخر سده هشتم و اوایل سده نهم هجری است. سه سرلوح زیبای مکتب خراسان و جداول طلای ناب، با جلد ساغری، همزمان آرایش داده شده است. متأسفانه بر اثر غفلت از حاشیه نسخه، برش بسیاری صورت گرفته است. پشت برگ نخست، تملک علی مارونی، و چند بیت عربی در مدح کتاب نهج البلاغه، از ابوعلی حسن فرزند قادار آمده است. همچنین چند مهر دایره‌ای در آن برگ چنین آمده است: «و میشرأ برسول یأتی من بعدی اسمه أحمد»؛ «الواثق بالله الملك العلی ابن الشهید العاملی»؛ «الهی فانشرتنی علی دین أحمد».

فهرست نسخه‌های جدید

۱. خط نسخ از محمد صادق، فرزند محمد شفیع یزدی، در روز شنبه ۲۳ ذی الحجه سال ۱۱۳۲ ق. از روی نسخه ابوالفتوح احمد، فرزند ابوعبدالله بلکو، فرزند ابوطالب آبی، و او از نسخه ضیاءالدین فضل‌الله، فرزند علی، فرزند عبیدالله، فرزند محمد حسینی راوندی، و او از روی نسخه شریف رضی، شماره ثبت: ۲۷۳.

۲. خط نسخ مُعرب، از سده یازدهم هجری، روی برگ پایانی نسخه، آمده است که علامه ملامحمد باقر مجلسی، مؤلف بحارالانوار برای مولی غیاث‌الدین محمد، در هشتم رجب سال ۱۰۹۲ ق نوشته است. شماره ثبت: ۴۰۱.

۳. خط نستعلیق، در شانزدهم رمضان سال ۱۳۰۰ ق، نسخه هنری زیبا، متن کتاب و عناوین با خط درشت، برگها مجدول به مشکی و لاجورد و سنگرف و طلا، برگها در رنگهای گوناگون. شماره ثبت: ۴۱۴.

۴. خط نسخ مُعرب زیبا و ممتاز از حسن فرزند حیدر شیرازی در سال ۱۰۹۹ ق، از روی نسخه‌ای به خط یاقوت مستعصمی، در ذی قعدة سال ۶۰۱ ق، و او از روی نسخه شریف رضی، شماره ثبت: ۷۲۴.

۵. خط نسخ مُعرب از سده یازدهم هجری، نسخه هنری زیبا، برگها مجدول به مشکی و طلا. شماره ثبت: ۸۷۲.

۶. خط نسخ زیبا، کتابت سده یازدهم هجری، نسخه، هنری، برگ آغاز دارای سرلوح رنگین، قبل از آغاز، در یک برگ، دستخط مرحوم آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در سال ۱۳۴۸ ق آمده است که فوایدی در خصوص کتاب نهج البلاغه از جداعالی خود مرقوم داشته‌اند. شماره ثبت: ۳۲۰۳/۱.

۷. خط نسخ مُعرب، از سده یازدهم هجری، نسخه مجدول با مشکی و زر. این نسخه در یمن بوده و خط آن از خطوط زیدی است. شماره ثبت: ۳۸۱۷/۱.

۸. خط نسخ، از سده یازدهم هجری، از روی نسخه ابوالفتوح احمد، فرزند ابوعبدالله بلکو، فرزند ابوطالب آبی، نسخه مجدول. شماره ثبت: ۴۱۶۱.

۹. خط نسخ مُعرب ابوطالب، فرزند حاجی ابوتراب، روز پنجشنبه یازدهم شعبان سال ۱۱۱۰ ق، دارای حواشی بسیار از شروع نهج البلاغه. شماره ثبت: ۵۹۵۵.

۱۰. خط نسخ مُعرب علی‌رضا، فرزند میر عبدالفتاح حسینی، در ماه

ربیع‌الثانی سال ۱۰۹۸ ق، از روی نسخه مورخ ربیع‌الآخر سال ۷۶۹. نسخه مقابله و تصحیح شده است. شماره ثبت: ۶۲۴۴.

۱۱. خط نسخ مُعرب محمد، فرزند مؤمن ابهری جی اصفهانی، در روز ۲۶ ذی حجه سال ۱۰۷۲ ق. نسخه مجدول است. این نسخه را ملامحمد باقر مجلسی، در سال ۱۱۰۲ ق مقابله کرده است. روی برگ آغاز اشعاری در مدح نهج البلاغه به خط احمد نیریزی، خطاط نامدار سده دوازدهم هجری، در ربیع الثانی سال ۱۱۱۹ ق. شماره ثبت: ۶۷۲۶.

۱۲. خط نسخ، در روز ۲۱ جمادی‌الثانی سال ۱۰۷۰ ق به دستور کمال‌الدین علی، فرزند مطهر، فرزند محمد هادوی. نسخه مجدول و مقابله شده، به دست زید، فرزند صالح شامی کویانی، در رجب سال ۱۱۲۱ ق، به هنگام اقامت وی نزد قاسم، فرزند حسین، فرزند امیرالمؤمنین در قمریه خمر در یمن. (منظور از امیرالمؤمنین، امام وقت زیدیه است). شماره ثبت: ۷۲۵۹.

۱۳. خط نسخ مُعرب محمد، فرزند محمد، فرزند محمد مغربی مکی، در شب یکشنبه، سوم ذی قعدة سال ۹۸۶ ق، در مکه مکرمه، نسخه مجدول و مقابله شده است. شماره ثبت: ۸۰۵۴.

۱۴. خط نسخ مُعرب ربیع، فرزند شرف جهان، فرزند ابوالصلاح، فرزند جعفر حسینی اردستانی، در شب یکشنبه، هیجدهم جمادی‌الآخر سال ۱۰۷۴ ق. در پایان باب نخست، اجازه‌ای است که ابوتراب برای شاگرد خود، علی نقی، در روز دوازدهم رجب سال ۱۰۹۷ ق نوشته است. همچنین در پایان نسخه، هم نوشته که کتاب را با همان شاگرد خود در نیمه ربیع‌الثانی سال ۱۰۹۸ ق مقابله کرده است. نسخه در حاشیه تصحیح شده و کتاب از افادات استاد خود، سید میرزا علاءالدین محمد، استقاده کرده است. شماره ثبت: ۸۱۵۲.

۱۵. خط نسخ مُعرب محمد حسین، فرزند ایمان شاه خوینی، در ۲۱ ذی حجه سال ۱۱۱۷ ق. شماره ثبت: ۹۴۱۲.

۱۶. خط نسخ مُعرب، از سده دهم هجری، نسخه مقابله و تصحیح شده است. شماره ثبت: ۱۰۲۳۴.

۱۷. خط نسخ مُعرب، از سده دهم هجری، روی برگ آغاز، تملک نویسنده معروف، سعید نفیسی، در ۲۸ رجب سال ۱۳۳۹ ق در تهران آمده است. شماره ثبت: ۱۰۴۹۱.

۱۸. خط نسخ مُعرب، در سی ام ذی قعدة سال ۹۸۴ ق، نسخه مقابله شده است. شماره ثبت: ۱۰۶۹۴.

۱۹. خط نسخ مُعرب، از سده یازدهم هجری، دارای حواشی با مضای علاءالدین، که احتمالاً همان مولی محمد گلستانه، مؤلف شرح نهج البلاغه باشد. شماره ثبت: ۱۱۴۵۷/۲.

